В. Л. Петрушенко

ФІЛОСОФІЯ

Підручник

Видавництво ПП “Магнолія 2006”
Львів

УДК 1 (07)

П - 312

Відтворення цієї книги або будь-якої її частини заборонено без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушення авторських прав будуть переслідуватися у судовому порядку.

Рецензенти:

І.Ф. Надольний, доктор філософських наук, професор Української академії державного управління при Президентові України

Е.П. Семенюк, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Українського лісотехнічного університету

В.П. Лисий, доктор філософських наук, професор Львівського національного університету ім. І.Франка

Петрушенко В.Л.

П3 -12 Філософія: Підручник. – Львів: ПП “Магнолія 2006”, – 508 с.

ISBN 966-8340-38-8 ПП “Магнолія 2006”

Підручник є коротким за змістом і доступним за формою викладом історії світової та вітчизняної філософської думки, основних теоретичних проблем сучасної філософії (онтології, пізнання, природи свідомості, людського буття та ін.). Велика увага в книзі приділена філософії історії, особистості, культури та науки. Підручник побудовано у відповідності з учбовою програмою курсу, він забезпечує використання повного комплексу основних методів навчання: словесного, наочного і практичного.

Призначений для студентів і аспірантів, широкого кола зацікавлених філософією.

УДК 1 (07)

ISBN 966-8340-38-8

© В. Л. Петрушенко
© ПП “Магнолія 2006”

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО 8
ВСТУП 12

ТЕМА 1. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ, ПРОБЛЕМАТИКА ТА ФУНКЦІЇ 16
1.1. Особливості становища людини в світі та необхідність її самовизначення 18
1.2. Поняття та типологія світогляду. Світогляд і філософія 22
1.3. Особливості історичного виникнення філософії. Філософія і міфологія 26
1.4. Проблема визначення предмету філософії. Характерні риси філософського мислення. Співвідношення філософії, науки, релігії та мистецтва 30
1.5. Структура та функції філософського знання. Провідні позиції у філософії 34

ТЕМА 2. ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ 42
2.1. Проблема “Схід-Захід” в сучасній філософії та культурології. Особливості східного та західного типів філософствування 45
2.2. Джерела, провідні ідеї та напрями філософії Стародавньої Індії 49
2.3. Канонічні джерела, провідні ідеї та напрями філософії Стародавнього Китаю 54

ТЕМА 3. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ 61
3.1. Поняття античної філософії. Етапи її розвитку та загальні особливості 63
3.2. Розвиток ідей у натурфілософських (“фізичних”) школах Стародавньої Греції 66
3.3. Ідеї та представники високої класики в розвитку античної філософії 71
3.4. Завершальний цикл розвитку античної філософії: школи, ідеї, представники 76

ТЕМА 4. ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ 81
4.1. Зміни у світогляді під час переходу від античності до європейського Середньовіччя 84

4.2. Вихідні ідеї середньовічної патристики. Місце філософії у духовному житті Середньовіччя 86
4.3. Схоластика і містика як провідні напрями середньовічної філософії 91

ТЕМА 5. ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ 99
5.1. Поняття "Відродження" та характерні риси духовного життя цієї доби 101
5.2. Провідні напрями ренесансного філософування: гуманістичний антропологізм, неоплатонізм, натурфілософія 103
5.3. Філософські ідеї пізнього Відродження 109

ТЕМА 6. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ 116
6.1. Панорама соціокультурних та духовних процесів у Європі Нового часу та особливості розвитку філософії 118
6.2. Методологічні пошуки Ф. Бекона, Р. Декарта та Т. Гоббса ... 121
6.3. Теорія пізнання Т. Г. Гоббса та Дж. Локка. Скептицизм П. Бейля та Д. Юма, сенсуалістські максими Дж. Берклі .. 127
6.4. Б. Спіноза та Г. Лейбніц – тотожність і відмінність їх вчень про субстанцію 130
6.5. Б.Паскаль та філософія Просвітництва про місце і роль людини у світі та суспільні стосунки 134

ТЕМА 7. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ 141
7.1. Німецька класична філософія як особливий етап розвитку новоєвропейської філософії 143
7.2. Іммануїл Кант — творець німецької класичної філософії. Основні ідеї І. Канта 145
7.3. Філософські ідеї Й.-Г. Фіхте та Ф.-В.-Й. Шеллінґа 150
7.4. Філософія Геґеля як найвище досягнення німецької класичної філософії 152
7.5. Антропологічний принцип філософії Л. Фейєрбаха 158

ТЕМА 8. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС У ЄВРОПІ XIX ст. 162
8.1. Зміна парадигми філософського мислення у XIX – на поч. XX ст. 164
8.2. Вихідні ідеї філософії А. Шопенгауера та С. К'єркегора ... 166
8.3. Ідеї розроблення "наукової філософії" у європейській філософії XIX ст. 170

8.4. Фрідріх Ніцше та ідеї “філософії життя” 173

ТЕМА 9. ЗАРУБІЖНА ФІЛОСОФІЯ XX ст. 178

9.1. Загальні особливості духовних процесів та розвитку філософії у XX ст. 181
9.2. Сцієнтистські напрями у зарубіжній філософії XX ст. . 184
9.3. Напрями антропологічного спрямування 188
9.4. Культурологічні та історіософські напрями у філософії XX ст. 198
9.5. Релігійна філософія XX ст. 203
9.6. Провідні тенденції розвитку світової філософії на межі тисячоліть 207

ТЕМА 10. НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ 213

10.1. Українська філософія як органічна складова української духовної культури. Загальні особливості української філософії..... 216
10.2. Провідні філософські джерела та філософські ідеї часів Київської Русі 219
10.3. Україна – Європа: духовні зв’язки Відродження. Поява професійної філософії в Україні 223
10.4. Особливості філософських курсів Києво-Могилянської академії. Життя та філософська діяльність Г.Сковороди . 228
10.5. Університетська філософія в Україні XIX ст. Філософські ідеї в українській літературі та громадсько-політичних рухах 236
10.6. Особливості розвитку української філософії XX ст. .. 246

ТЕМА 11. ПРОБЛЕМА БУТТЯ У ФІЛОСОФІЇ 257

11.1. Фундаментальне значення проблеми буття для філософії. Людські виміри проблеми буття..... 259
11.2. Проблеми буття в історико-філософському окресленні. Категоріальні визначення буття 263
11.3. Сучасна наука про рівні та форми виявлення буття (філософське окреслення) 270

ТЕМА 12. СВІДОМІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА . 277

12.1. Проблема онтологічного статусу свідомості та її суттєві ознаки 280
12.2. Проблема походження свідомості 283
12.3. Ідеальний статус буття свідомості. Свідомість і мова 288
12.4. Структура та функції свідомості 293

ТЕМА 13. ЛЮДИНА ТА ЇЇ БУТТЯ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ 300
13.1. Проблематичність людського буття. Життя, буття та існування як характеристики людини 303
13.2. Проблема походження людини: сперечання еволюціонізму та креаціонізму 306
13.3. Діяльність та екзистенціали людського буття. Структура людської діяльності та сутнісні сили людини ..312
13.4. Співвідношення природнього, соціального, персонального та трансцендентного в людині. Вихідні цінності людського буття 316
13.5. Проблема смерті та безсмертя людини у філософсько-світоглядному окресленні 322

ТЕМА 14. ФІЛОСОФІЯ ОСОБИСТОСТІ 329
14.1. Співвідношення понять “людина – індивід – особа – особистість – індивідуальність” 331
14.2. Феномен людської особистості 334
14.3. Вихідні характеристики людської особистості. Відношення “Я і Ти”, “Я та Інший” у особистісному окресленні 337
14.4. Основні аспекти буттєвих виявлень людської особистості 342

ТЕМА 15. ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ 349
15.1. Поняття пізнання та його види 351
15.2. Рівні і форми пізнання 356
15.3. Проблема істини в пізнанні. Істина та якісні характеристики знання 360
15.4. Людина і пізнання. Істина і правда 364

ТЕМА 16. ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ 368
16.1. Особливості методологічної ситуації в сучасній філософії 370
16.2. Сутність та структура методу як способу організації людської діяльності. Поняття методу, методології та методики 373
16.3. Проблема методу та методології в сучасній філософії 377
16.4. Поняття науки та її суттєві ознаки. Методи і форми наукового пізнання 386

ТЕМА 17. ДІАЛЕКТИКА ЯК ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ РОЗВИТКУ І МЕТОД ТА ЇЇ АЛЬТЕРНАТИВИ 394
17.1. Діалектика як складова філософії, теорія та метод 497
17.2. Вихідні складові теорії діалектики: рівні діалектичного мислення, принципи, категорії 402
17.3. Співвідношення діалектики із метафізикою, софістикою, релятивізмом, догматизмом та еклектикою 415

ТЕМА 18. ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ 423
18.1. Філософія історії як напрям філософського знання: історичне формування проблематики 429
18.2. Поняття історії. Історичний процес як реальність 434
18.3. Філософія історії про суб'єкт, рушійні сили, умови та чинники історичного процесу 434
18.4. Людина та історія. Роль особи в історії 444

ТЕМА 19. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ 449
19.1. Онтологія соціального. Поняття та зміст соціальних якостей 451
19.2. Поняття суспільства. Співвідношення суспільства і природи 457
19.3. Суспільство як система. Основні сфери суспільного життя та їх взаємозв'язок 457
19.4. Людина і суспільство: основні аспекти співвідношення ... 462

ТЕМА 20. КУЛЬТУРА ТА ЦИВІЛІЗАЦІЯ 467
20.1. Особливості сучасних проявів культури. Суттєві ознаки культури 469
20.2. Поняття цивілізації. Взаємозв'язок культури і цивілізації 476
20.3. Національні культури та культура загальнолюдська 479
20.4. Глобальні проблеми сучасної цивілізації 483

Заключне слово 490

Література 491

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

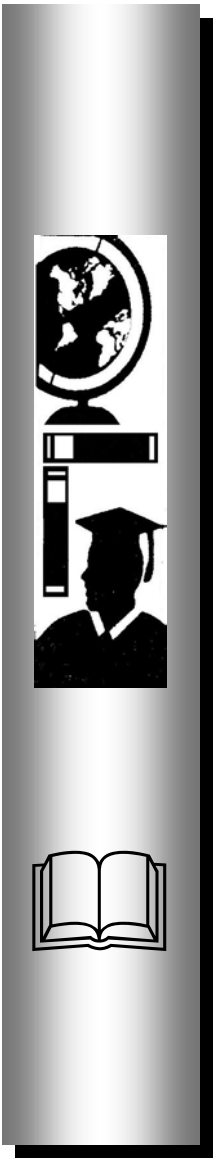

...Лише філософія, позаяк вона поширюється на все доступне людському пізнанню, відрізняє нас від дикунів та варварів, і кожен народ є тим більше цивілізованіший та освіченіший, чим більше в ньому філософствують; тому для держави немає більшого блага, ніж мати істинних філософів.

Рене Декарт

Хай ніхто не зволікає із заняттями філософією у молоді літа, а на старості не втомлюється заняттями нею, адже для душевного здоров'я ніхто не може бути ні недозрілий, ні перезрілий.

Епікур

Людина з її розумом, допитливістю, особливим статусом буття постає як всесвітнє диво: адже лише їй відкрилося те, що ми називаємо буттям, лише в її розумі висвітлюється та вибудовується те, що ми називаємо світовим універсумом. Але людське буття окреслюється значною мірою як парадоксальне: людина висвітлює буття, перебуває у діалозі зі світом, сягає граничних меж Всесвіту, але вона не може осягнути найважливіше для себе: хто вона? звідки та навіщо вона прийшла в цей світ? куди прямує? Одвічні питання (саме тому, що на них немає однієї і єдиної відповіді) людина розв'язувала і розв'язуватиме завжди настільки, наскільки вона відчуває себе людиною і прагне взяти на себе відповідальність за свідоме здійснення свого життя. Філософія *і постає формою свідомого вирішення найперших питань людського ✸світоорієнтування, ✸ самоусвідомлення та ✸ самоствердження. Вона збирає і концентрує історичний досвід таких вирішень і стає* інтелектуальним ядром людської духовності.

Водночас філософія постає своєрідним випробуванням людського інтелекту щодо його можливостей. Вона спирається на унікальні властивості людської думки – на її властивість саму себе сприймати та усвідомлювати та на властивість цілісного охоплення реальності, розгортання розумових актів від гранично широкої межі узагальнення – межі буття та небуття. Унаслідок цього філософія являє собою історичну школу ⇒ самовибудовування, ⇒ дисциплінування, ⇒ культивування людської думки, ⇒ постає думкою про думку. Саму назву "філософія" перекладають із давньогрецької як "любов до мудрості"*, а слово* "софія" *(мудрість), своєю чергою, – як* "говорити, стверджувати цілісно (доречно)".

! Отже, філософія була і залишається інтелектуальною формою відповіді на глибинні занепокоєння та запити людини, вона завжди потрібна людині, а особливо тоді, коли життя вимагає вибору, визначення моральної та соціальної позицій.

Особливістю сучасного стану філософської думки в Україні є те, що вона змушена критично переглядати та переоцінювати майже весь свій зміст. За визнанням багатьох сучасних українських мислителів, від старих стереотипів ми вже відійшли, але нової

позиції ще не виробили. Запропонований підручник є однією зі спроб окреслити сучасний стан і зміст філософської проблематики. Його написано з урахуванням багатющого матеріалу філософської та наукової думки XX – поч. XXI ст. щодо проблем людського самопізнання та самоосмислення.

У книзі розглядаються найновіші підходи до вирішення тих чи інших проблем (оцінка деяких філософських течій, проблеми онтології, пізнання, природи свідомості, свободи людини та ін.). Досить складні питання, як правило, викладені просто і зрозуміло, із певними елементами проблемного підходу.

У підручнику, на відміну від подібних видань, вперше подано у формі нарису стислу, але змістово об'ємну історію української філософської думки та проблеми методології і методологічної свідомості в сучсній філософії. Проте, найважливіші переваги посібника полягають в іншому: його зміст вибудований логічно, чітко і послідовно, так, що наступні теми спираються на попередні та розвивають їх зміст далі.

Зауважимо, що основне завдання підручника – дати методичний та теоретичний матеріал для безконтактного (самостійного) вивчення філософії як навчальної дисципліни – зумовило деякі його особливості. Це, насамперед, широке застосування наочно-демонстративного матеріалу (схем, таблиць, малюнків). Унаслідок того підручник передбачає необхідність звертання до інших філософських джерел: словників, філософських хрестоматій та антологій, оригінальних текстів. Водночас матеріал підручника досить повний у плані висвітлення основних питань навчальної програми з філософії.

В ньому кожна тема починається з преамбули, визначення, що повинен знати, вміти і розуміти студент після вивчення матеріалу даної теми, якою має бути логіка викладу і вивчення цього матеріалу, а також з дефініції ключових термінів і понять, що вживаються в темі.

З метою концентрації уваги студента в підручнику вживаються умовні позначення: ✍, ✸, ☞, ♦, ➢, ☐, ⇨ *та ін. Крім того, в кожному розділі подаються висновки і резюме, питання для обговорення на семінарському занятті, теми для рефератів, доповідей і контрольних робіт, завдання для самостійного опрацювання і закріплення матеріалу, додаткова література з теми.*

В кінці підручника містяться іменний покажчик і список літератури до всього курсу (підручників, навчальних посібників, словників, довідників, хрестоматій). Оригінальна компоновка самого тексту забезпечує використання повного комплексу основних методів навчання: словесного, наочного і практичного.

Автор і видавці вдячні рецензентам книги - докторам філософських наук, професорам Івану Надольному, Едуарду Семенюку і Василю Лисому, які надали цінні пропозиції для поліпшення її структури і змісту.

Ми дякуємо кандидату філософських наук, доктору соціологічних наук, професору Володимиру Пічі, який розробив чимало структурно-логічних схем для окремих розділів книги, ввів у текст різного роду умовні знаки і оригінальну компоновку матеріалів, що значно поліпшило його зорове сприймання.

Тема 10 підручника написана у співавторстві із кандидатом філософських наук, доцентом Анатолієм Фартушним.

Ретельне та вдумливе опрацювання студентами історичного, теоретичного та практичного матеріалу підручника дасть змогу отримати необхідні знання з філософії як навчальної дисципліни, а також може стати імпульсом для подальших самостійних заглиблень у животворне море світової філософської думки.

Він розрахований перш за все на студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. Проте ним можуть скористатися і аспіранти нефілософських спеціальностей, викладачі філософії, всі, хто цікавиться історико-філософськими знаннями і сучасними проблемами філософії. Критичні зауваження і рекомендації будуть із вдячністю прийняті автором і видавцями.

Автор і видавці

ВСТУП

Особливості сучасної ситуації із самовизначенням філософії

Сьогодні без звернення до *питання про самовизначення філософії* приступити до її вивчення чи-то у варіанті навчальної дисципліни, чи-то при самостійному опануванні її найважливішими інтелектуальними досягненнями навряд чи можна. Перед людиною, що звертається до філософії, відкривається певна парадоксальність того факту, що *існують її численні визначення*, інколи – дуже відмінні та погано поєднувані між собою, і це при тому, що філософія претендує на повноту охоплення та висвітлення досліджуваних проблем. В цих визначеннях складно зорієнтуватись навіть фахівцям. Отже, перший факт, із яким ми стикаємося при входженні у філософію – це велика чисельність підходів і так само велика розбіжність у її самовизначеннях. Як оцінити цей факт? Чи можна вважати, що він свідчить про неточність, відносність, недосконалість філософії? Можливо, він вказує на недостатній професійний рівень філософів? – Ці питання вимагають пояснення хоча б тому, що вони зачіпають дуже важливі, суттєві особливості самої, а особливо – сучасної філософії. Отже, спробуємо окреслити причини такого стану речей.

Перш за все, слід звернути увагу на те, що сучасна філософія переважно (майже суцільно!) *обернена до історії філософії*: яку б книгу сучасної філософії ви не взяли, провідні питання в ній будуть розглядатись через звернення до відомих постатей в історії філософії. Тому сучасне бачення такого роду питань досить часто постає як діалог із історичними постатями, епохами, ідеями. Але в такому діалозі філософія постає історично різноманітною, інколи – досить віддаленою від нашого часу за проблематикою та пошуковими спрямуваннями.

По-друге, в наш час ми спостерігаємо своєрідну *дифузію філософського мислення*: окрім того, що виникають цілі проміжні напрямки думки із назвою “філософія інформаційної діяльності”, “філософія менеджменту”, “філософія техніки”, ціла низка досить своєрідних спрямувань людського пізнання намагається видати себе за справжню філософію. На першому плані тут знаходяться різноманітні філософуючи *релігійні*

течії (наприклад, теософія або проповіді Ошо), потім – численні напрями так званої *езотерики*, які значною мірою базуються на давньосхідних містичних чи магічних практиках, але в наш час виникають також напрями, які намагаються відродити, чи-то модифікувати, чи-то використати інші давні повір'я та містичні уявлення: тут фігурують звернення до уявлень корінного населення доколумбової Америки, островів Океанії, давніх арійців і навіть атлантів та гіперборійців, хоча про останніх у нас немає ніяких певних відомостей. Прихильники такого роду пізнавальних прагнень часто намагаються надати своїм твердженням характеру філософських доктрин, ховаючи їх зміст в особливих формах виразу – дещо утаємничених, не зовсім зрозумілих, не підкріплених фактами та досвідом. Все це дає підстави вважати такі напрями діяльності не стільки філософією або релігією, скільки *гностицизмом* – претензією знаходити та використовувати якісь особливі, глибинні та незбагненні знання. Але людину, яка тільки–но починає знайомитись із філософією, такого роду вчення можуть серйозно дезорієнтувати, оскільки вони без вагань видають себе за справжню, єдино потрібну людині філософію.

По-третє, сучасна філософія у багатьох відношеннях відрізняється від так званої класичної філософії своїм достатньо *рішучим відходом від академізму* (хоча це не охоплює всю сучасну філософію, проте стосується більшості її напрямів та течій). Ще у XVIII – XIX ст. філософські тексти були доступні лише невеличкій кількості фахівців як в смислі можливості їх мати, так і особливо в смислі можливості їх розуміти. Мова цих творів була дуже складною, побудова текстів вимагала спеціального і тривалого навчання. Дещо інше спостерігається в сучасній філософії: досить часто для того, щоби зрозуміти, про що йде мова, людині треба бути просто елементарно освіченою і мати бажання читати тексти відповідної тематики. Більше того, сучасні філософські тексти тяжіють до перетворення на так звані *нарративні описування*, тобто вони носять розповідально-описовий характер, а не характер логіко-аналітичного доведення. Таке свого роду "омасовлення" філософії також суттєво збільшує розбіжність у сприйнятті та розумінні її сутності, у збільшенні її змістового, проблемного та мовного арсеналу.

Названі причини своєрідного *розпорошення* сучасної філософії свідчать, по-перше, про її *високий авторитет*: навряд чи хтось почав би надавати своїм міркуванням статусу такої галузі знання, яка би сприймалась зневажливо. По-друге, це свідчить й про те, що *складність* багатьох явищ дійсності сьогодні вимагає використання апарату і досягнень саме філософії. По-третє, про те, що філософія перестала бути надбанням суспільної еліти, а все більше і більше *інтегрується* із життям.

Але на тлі окреслених проявів сучасної філософії важливо також відзначити, що тут яскраво проявляються й певні суттєві риси філософії взагалі.

По-перше, йдеться про те, що філософія не лише належить до гуманітарних наук (в прямому значенні – наук про людину та якість людськості), а й яскраво уособлює собою ці науки; останні ж більше спрямовані на те, щоби висвітлити та вивести на поверхню приховані внутрішні можливості людини. Ясно, що ці можливості є дуже різноманітними та історично мінливими, а тому й філософія не може не набувати різноманітних виявлень.

По-друге, філософія, наставляючи людину, допомагаючи їй у виборі життєвих орієнтирів, цінностей, уподобань, ніколи не прагне домінувати над людиною, перетворювати її на слухняного виконавця її настанов. Навпаки, філософія виходить із того, що кожна людина в міру її неповторності повинна сама відшукати надійні та прийнятні засади свого життєвого самоздійснення. Справа філософії полягає в тому, щоби окреслити максимально широку картину можливих варіантів людського життєвого самоствердження та виробити засоби їх реалізації. Тому філософія початково не може не бути поліфонічною, різноманітною.

Нарешті, по-третє, філософія не може претендувати на те, щоби бути єдино можливою наставницею людини, а тому вона вступає у численні діалоги та взаємодії із різноманітними напрямами людського інтелектуального самовизначення та духовного пошуку, також набуваючи численних відмінних проявів, окреслень, засвідчень.

Звідси й можна зробити висновок про те, що поліфонія, неоднозначність, деяка дифузність, складаючи яскраві особливості сучасної

філософії, відповідають її сутності та найпершим життєвим і культурним функціям. Тому в усіх темах даного навчального посібника автор намагався подати саме таку картину філософської проблематики, вирішень, прояснень задля того, щоби читач міг сам обрати для себе найбільш прийнятні та значущі підходи як до певних проблем, так і до філософії в цілому.

Навчальне видання

Віктор Леонтійович Петрушенко

ФІЛОСОФІЯ
Підручник

Відповідальний за випуск В. М. Піча

Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Тип Таймс.

Умовн. друк. арк. 29,30

ПП “Магнолія 2006”
м. Львів, 79053, Україна, Перфецького 11 А, тел.+380503701957
e-mail: magnol06@ukr.net
https://magnolia.lviv.
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 2534 від
21.06.2006 року, видане Державним комітетом інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України

Надруковано у друкарні видавництва ПП “Магнолія 2006”